

KUR'AN BAĞLAMINDA SABIR VE ŞÜKÜR İLİŞKİSİ

The Relationship Between Patience and Gratitude in the Context of Quran

Hasan BULUT

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Battalgazi Orduzu Nadire Dernek Ortaokulu,
Dr. National Ministry of Education, Battalgazi Orduzu Nadire Dernek Secondary School
Malatya/ Türkiye
hasanbulut1244@gmail.com
ORCID: 0000-0001-2345-6789
DOI: 10.34085/buifd.809901

Öz

Ahlâkî kavramların en önemlilerinden biri sayılan sabır, belâ ve musibetler karşısında metanet gösterip rıza göstermek, şükür ise nimetlerden dolayı duyulan minnettarlığı dil, kalp ve beden ile ifade edip rıza göstermektir. Buna göre darlıkta sabır, bollukta ise şükürü ifa etmek kaderin her türlüüne teslimiyet ve rıza anlamı taşır. Dolayısıyla sabır ve şükür kavramları arasında bu yönüyle sıkı bir ilişki söz konusudur. İşte bu ilişki fazilet, makam veya diğer bazı açılardan ele alınacaktır. Hadîs-i şerîf'te sabrın imanın yarısı, şükürün ise diğer yarısını oluşturduğu belirtilerek, sabır ve şükürün iman ile güçlü bağlarının olduğu vurgulanmaktadır. Sabır ve şükür kişinin iman derecesini tayin ettiği gibi aynı zamanda onun ahlâkî açıdan olgunluğunu da gösterir. İman ve ahlâk ile olan bu sıkı ilişkisinden olsa gerek Yüce Allah sabreden kullarına hesapsız, şükreden kullarına ise birçok mükâfat vereceğini va'd etmektedir. Bu çalışmada, sabır ve şükürün tanımına, çeşitlerine, dünyevî ve uhrevî sonuçlarına yer verilecek, sabır ve şükür ilişkisi Kur'ânî bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Kur'ân, Ahlâk, Sabır, Şükür

Abstract

One of the most important moral concepts is to show patience and consent in the face of patience, trouble and misfortunes, and thank God is expressing gratitude for blessings with language, heart and body and showing consent. Accordingly, patience in scarcity and gratitude in abundance mean surrender and consent to all kinds of destiny. Therefore, there is a close relationship between the concepts of patience and gratitude in this respect. This relationship will be discussed in terms of virtue, mode or some other aspect.

It is stated in the hadith that patience is half of the faith and gratitude is the other half, and it is emphasized that patience and gratitude have strong ties with faith. Patience and gratitude not only determine a person's degree of faith but also show his moral maturity. Due to this close relationship with faith and morality, Almighty Allah promises that he will give many rewards to the patient servants without calculation and to the thankful servants. In this study, the definition of patience and gratitude, its types, worldly and otherworldly consequences will be included, and the relationship of patience and gratitude will be evaluated from a Quranic perspective.

Keywords: Tafsir, Quran, Ethics, Patience, Gratitude

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in sahih anlaşılması ve hükümlerinin gerçek anlamıyla tatbik edilebilmesi için onda geçen kavramların hangi anlamda ve hangi amaçla kullanıldığının farkında olmak gerekir. Zira bu kavramlara sahih bir biçimde vakıf olunmaması bireyleri birçok yanlış tutum ve davranışa itmekte, bunun sonucunda da Kur'ân'ın net mesajı muhataplarında beklenen inanç ve aksiyonu gerçekleştirilememektedir.

Kur'ân'ın insanlara tavsiye ettiği erdemlerden biri "sabır" diğeri ise "şükür"dür. Her iki kavram arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Sabır genellikle musibet, taat ve masiyete karşı gösterilirken; şükür, verilen nimetlere karşı birer minnet ifadesi olarak ortaya konulur.

Sabır, imanın gerektirdiği vecibeleri yerine getirirken karşılaşılabilecek her tür zorluğa katlanıp Yüce Allah'a sığınıp kendini emniyette hissetmektir. Bu nedenle muteber kaynaklarda geçen bir hadîs'te "Sabırın imandaki yeri, başın vücuttaki konumu gibidir"¹ denilerek sabırın bireydeki iman derecesini gösteren amillerden en önemlisi olduğu vurgulanmaktadır.

Sabır, ahlâk ile ilişkili olup kişinin ahlâkî bakımdan kemâlatını ortaya koyan bir meziyettir. Bunun için sabırın ahlâkî açıdan ele alınarak incelenmesi ve Kur'ân'ın ahlâk düşüncesinde nasıl bir konuma sahip olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Sabır, insanın iç âleminde cereyan eden ve onun direnç gücü ile yakından ilişkili olan bir değerdir. Kişinin ruhsal yapısında bıraktığı bu önemli etkisinden dolayı sabırın, ruhî ve dinî açıdan birlikte ele alınması gerekir.

Allah'a kulluk etmek ve sınanmak için yaratılan insanın kurtuluşa erebilmesi, birtakım sıkıntılara ve zorluklara sabır ile göğüs germesine bağlıdır. Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: "Sizi mutlaka imtihana tabi tutacağız, ta ki içinizden cihada çıkanları ve (zorluklara) sabredenleri bilelim ve yaptıklarımızla ilgili haberlerinizi (imanınızı) deneyelim." (Muhammed 47/31)

Birçok sıkıntının ve başarısızlığın kaynağında sabırsızlık yer alır. Zafer ancak sabır ile (el-Enfâl 8/65-66), sabır da yalnızca Allah'ın yardımıyla (en-Nahl 16/127) gerçekleşir. Bu sebeple Allah (cc), başarıya ulaşmak için insanın sabretmesini tavsiye etmekte (Âl-i İmrân 3/200), sabır ve namaz ile kendisinden yardım talep edilmesini emretmektedir (el-En'âm 6/165; Hûd 11/11; el-Kehf 18/7). Her türlü iyiliğe on misli (el-En'âm 6/160) ve Allah (cc) yolunda infak etmeye yedi yüz misli ecir va'd eden (el-Bakara 2/261) Hak Teâlâ, meşakkatinden olsa gerek, sabretmeye sonsuz mükâfat va'd etmektedir (ez-Zümer 39/10).

Şükür, Allah'a karşı minnettarlık göstermek için kullanılan ve küfrün karşıtı olan bir kavramdır. Hadîs'te: "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez"² buyurularak şükürün, yapılan iyiliğe mukabelede bulunma anlamında olduğu belirtilmektedir.

Hülasa sabır, Yüce Allah'ın verdiği her türlü meşakkate katlanıp O'na tevekkül etmektir. Şükür ise, Yüce Allah'ın verdiği her türlü nimete kanaat edip, nimetleri yerli yerinde kullanarak O'na karşı minnettarlık göstermektir. Bu anlamlarıyla sabır ve şükürün aynı noktada kesiştiği ve her ikisinde de mevcut hale razı olma durumunun söz konusu olduğu açıktır.

1. Sabır ve Şükür Kavramları

1.1. Sabır

Arapça "s-b-r" kökünden türeyen sabır kelimesi, "engellemek, hapsetmek, sızlanmamak, birisinden öç almak, kendini acındırmamak, birine kefil olmak, toplamak, şiddetli olmak,³ dili şikâyetten korumak"⁴ gibi birçok anlama gelmektedir.

Râğıb el-İsfahânî (ö. 425/1108), sabırın ıstılahi anlamını "aklın ve şeriatın gerektirdiği şeylere karşı nefsi dizginlemek"⁵ şeklinde yapar. Fahreddin Râzi'ye göre (ö. 606/1209) sabır, bedenî

¹ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Ebu Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar* (Beyrut: 1988), 8/229.

² Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebu Davud, *Sünen-i Ebû Davud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Edeb" 11; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yay., ts.), "Birr", 35.

³ İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihah: Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülğafur Attar (Beyrut: Dârü'l-İlm, 1979), 2/ 706; Cemâlüddin Muhammed b. Mükrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, nşr. Ali Şirî (Beyrut: 1992), 4/438; Muhammed Murtazâ Zebidî, *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kamûs* (Beyrut: 1306), 3/324-325.

⁴ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, nşr. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: 2003), 206.

sabır ile manevi sabır şeklinde iki kısımda tanımlanır. Ona göre manevi sabır, cinsi isteklere karşı olursa iffet; musibet ve belâlara karşı olursa sabır; bolluk içinde yaşamaya karşı olursa zühd; savaşın zorluklarına karşı olursa şecaat; öfkeyi tutma konusunda olursa hilm; sır saklama hususunda olursa kitmân-ı nefis; servetin azlığına karşı olursa kanaat; zenginlik konusunda olursa kendine hâkim olma gibi farklı isimler alır.⁶

Cürcânî (ö. 816/1413) sabrı şöyle tarif eder: “Başa gelen belâ ve musibetlerin bir neticesi olarak ortaya çıkan hüznü Yüce Allah’tan başkasına şikâyet etmemektir.”⁷ Toshihiko İzutsu ise sabrı şöyle tanımlar: “Sıkıntılı durumlarda itidali muhafaza etmek ve dava uğrunda karşılaşılan her tür zorlukla baş edebilmek için ihtiyaç duyulan ruh direncine sahip olmaktır.”⁸ Bu tanımlardan anlaşıldığına göre sabır, kişinin sıkıntılı zamanlarda Allah’ın kaderine teslim olup verdiği rıza göstermesi, isyan etmemesi, belâ ve musibetlerden ders alarak ahvalini ve ahlâkını ıslah etme yoluna gitmesidir.

Sabır kelimesi, Kur’ân’ın 104 âyetinde birbirinden farklı biçim ve manalarda geçmektedir.⁹ Bunlar: Dayanmak, tahammül etmek (Tâ-hâ 20/132; Yûsuf 12/18); direnmek, kararlı olmak (Meryem 19/65; Âl-i İmrân 3/186; el-Enfâl 8/45-47, 66); teenni ile hareket etmek, acele etmemek (er-Rûm 30/60; el-Kalem 68/48; Yûnus 10/109); devamlılık göstermek, sebat etmek (Meryem 19/65; Hûd 11/112); nefsin hevâsını dizginlemek (en-Nisâ 4/25; Yûsuf 12/53; Fussilet 41/34-35); Yüce Allah’ın hükmüne boyun eğmek (el-İnsân 76/24; et-Tûr 52/48); vakar ve metanet ile hareket etmek¹⁰ (el-A’râf 7/137); karamsar olmamak’tır (Hûd 11/11).

1. 2. Şükür

Arapça “ş-k-r” kökünden türeyen şükür kelimesi, nimeti düşünüp açığa çıkarmak,¹¹ nimet vereni övmek,¹² zuhur etmek,¹³ nimete karşılık iyilik yapmak,¹⁴ minnettarlık ve takva¹⁵ manalarına gelmektedir.

Terim olarak şükür, nimeti vereni tanımak, O’nun rab oluşunu ikrar etmektir.¹⁶ Daha genel bir ifadeyle şükür, Yüce Allah’ın lütfuna mazhar olunduğunda, o ihsanı kimin verdiğini görüp hamdetmek, onunla hoşnut olmak ve hiçbir durumda Allah’a isyan etmemektir.¹⁷ Nimeti veren ve nimete mazhar olan kimse açısından şükür, kulun Yüce Allah’ın nimetini yâd edip O’nu (cc) övmesidir. Yüce Allah’ın, ihsanını anan ve nankörlük etmeyen kulunu övmesi ise, ondan memnun ve razı olması anlamına gelmektedir.¹⁸

⁵ Râğib el-İsfahânî, *Müfredât fî Garîbu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.), 273.

⁶ Fahrüddîn Ebû Abdullah er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (Tefsîri kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsî’l-arabî, 1420), 4/130-131.

⁷ Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, 206.

⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 177.

⁹ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/337-339.

¹⁰ Hadîs-i şerîfte de sabır kelimesi metanet anlamında şu şekilde kullanılmıştır: “Sabır ilk sarsıntı esnasında gösterilen metanettir”. Ebû Abdullah Buhârî, *Camîu’s-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Cenâiz”, 32, 42; Ebû’l Hüseyin Müslim, *es-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Cenâiz”, 14, 15.

¹¹ Muhammed b. Ya’kûb Fîrâzâbâdî, *el-Besâiru zevi’t-temyîz fi letaifi’l-kitâbi’l-azîz* (Beyrut: ts.), 3/334.

¹² Seyyid Ahmed Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi* (İstanbul: 1305), 2/446.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Camî li ahkâmi’l-Kur’âni’l-azîm* (Beyrut: ts.), 2/173.

¹⁴ Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, 128.

¹⁵ İzutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 306.

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli’t-tasavvuf, Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 150.

¹⁷ Ebû’l-Leys Semerkandî, *Tenbîhu’l-gafilin bustanü’l-ârifin*, çev. Abdulkadir Akçiçek (Ankara: Bedir Yayınevi, 1997), 2/519.

¹⁸ Ebû’l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Resâilü’l-kuşeyriyye, Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 314.

Gazzâlî (ö. 505/1111) şükürün; ilim, hal ve amelden meydana geldiğini söyler. Ona göre ilim, ihsan sahibinin Hak Teâlâ olduğunun bilincinde olmaktır. Hal, Hak Teâlâ'ya karşı muhabbet ve hürmet etmektir. Amel ise kalp, dil ve azalarla olur. Tüm bunlar bilinmedikçe şükürün hakikati tam anlamıyla anlaşılmaz.¹⁹

Şükür kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 75 yerde geçmektedir.²⁰ Bu kelime: Nimet vereni övmek, minnettarlık göstermek (İbrâhim 14/5, 7; el-Mâide 5/89; el-A'râf 7/10, 144; en-Nahl 16/114; Sebe' 34/13), nimete karşılık iyilik yapmak (el-Bakara 2/158) anlamlarında geçmektedir. Nankörlüğün zıddı (en-Neml 27/40; el-Bakara 2/152; el-İnsân 76/3) anlamına da gelen şükür kelimesi, hadîslerde genellikle nimet vereni anıp O'nu övmek anlamında kullanılmaktadır.²¹

Sonuç olarak şükür, lugatlarda, Kur'ân'da ve hadîslerde "Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve ihsandan dolayı minnettarlığını ifade etmek, elde ettiği ve kavuştuğu nimete söz ve fiille mukabelede bulunmak, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle korunup nimetin gereğini yapmak" şeklinde tanımlanmıştır.

2. Sabrın ve Şükürün Çeşitleri

Farklı açılardan ele alındığında sabrın ve şükürün birçok çeşidinin olduğu görülür. Ancak burada kulun Yüce Allah'a karşı sergilediği sabır ve şükür çeşitlerine yer verilecektir.

2.1. Sabır Çeşitleri

Sabredilmesi gereken hususlara izafeten sabır iki çeşittir. Bunlardan birisi, din için gerekli olan sorumluluklar yerine getirilirken gösterilen bedenî sabırdır. Diğeri ise, dinin şer olarak gördüğü şeyleri terk etmek suretiyle gösterilen nefsî sabırdır.²²

2.1.1. Bedenî Sabır

Sabır, kulun isteğe bağlı ve isteği dışında kalan eylemlerinde olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleşir. Bir başka ifadeyle bedenî sabır şu iki kısımda değerlendirilir:

a) Zahmetli amellerde bulunmak gibi kişinin kendisinden kaynaklanan bir durumla ilgili gösterilen ve nefse en ağır gelen sabırdır. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), kulun yapmak zorunda olduğu ibadetlerin ağırlığına dikkat çekerek şöyle der: "Mümin için dünyadan ahirete gidiş kolaydır. Halkı terk ederek Allah'ın emir ve yasaklarına uymak çok zordur. Nefsinden Allah'a doğru gitmek ise daha güçtür. Lakin bundan daha çetin olanı, Allah'ın emirlerini ifa ederken gösterilen sabırdır."²³ Yüce Allah'a kulluk etmekle sorumlu tutulan insan, niyetinde samîmî olmak kaydıyla yaptığı her işten sevap kazanabilir. Öyleyse o, kendisinden kaynaklanan durumlarda da yine sabra muhtaçtır.²⁴

b) Belâ, musibet, sıkıntı ve ölüm gibi kişinin iradesi dışında kalan durumlarda gösterilmesi gereken sabırdır.²⁵ Bunlardan en zoru ölümdür. Evladının ölümü karşısında gösterdiği sabır ve metanet ile Hz. Peygamber'in müjdeli haberine mazhar olan hanım sahabe Hz. Rumeysa'nın hikâyesi bu hususta en güzel örnek teşkil eder.²⁶

¹⁹ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, thk. Zeynuddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahim (yy.: Müessesetu'l-Halebî, 1387/1968), 4/102.

²⁰ Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes* (Beyrut: Daru'l-Mariye, 2002), 378.

²¹ Buharî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Sıfatü'l-Münafıkun", 79-81; Tirmizî, "Salat", 87; Tirmizî, "Dua", 113; Tirmizî, "Dua", 23.

²² Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 4/84-85.

²³ Kuşeyrî, *er-Resâilü'l-kuşeyriyye*, 324.

²⁴ Yakup Yüksel, *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 26.

²⁵ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: 1405/1985), 1/178.

²⁶ Ebû Nuaym b. Ahmet b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: 1933), 2/59.

Hiç kuşkusuz sadece ölüm karşısında değil, kişinin iradesi dışında kalan tüm hususlarda sabretmesi zordur. Bu nedenledir ki Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777), “Amellerin en faziletlisi hangisidir?” sorusuna “Belâ ve imtihan esnasında gösterilen sabırdır” cevabını vermiştir.²⁷ Zaten katlanılması çetin fakat gerekli olan sabrın fazileti Kur’ân’da da şöyle ifade edilmiştir: “Ahitleştiklerinde sözlerini yerine getirenler, zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler, işte bunlar, doğru olanlardır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar da onlardır” (el-Bakara 2/177). Sabredilmesi gereken yerlerde sabredenler, Allah’ın yardımı ile en yüce makamlar elde ederler.

2.1.2. Nefsî Sabır

Nefsî sabır, nefsin arzu duyduğu günahlara ve yerine getirilmesi nefse ağır gelen ibadetlere karşı gösterilen sabırdır. Sabır, sadece yapmak ve yapmamak hususunda nefsin arzu duyduğu şeylere mani olmak değildir. Bilakis sabır, Allah’tan gelen şeyleri her açıdan rıza ile karşılamaktır.²⁸ Mutlak anlamda faiz, yalan, kumar, içki, zina, rüşvet, hile gibi dinen yasaklanan nefsin arzularından sakınmak en büyük sabırdır.²⁹ Nitekim Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896), “Taatların en faziletlisi, günahlara karşı sabırdır” diyerek söz konusu düşünceyi desteklemektedir.³⁰

İnsan, nimet, musibet, taat ve masiyet ile her zaman sınanır. Tüm bunlara karşı kişinin sabretmesi, onun hesapsız mükâfatlar elde etmesine (el-Ahzâb 33/35) vesile olur. Sabır, yalnızca musibetlere tahammül göstermekten ibaret değildir. İman ve itaatte daim olmak, öfkeyi bastırmak birer sabırdır.³¹ Bütün peygamberler nefsi arzularına gem vurmuş ve nefse hoş gelmeyen ibadetleri sabırla, metanetle yerine getirmişlerdir (el-Enbiyâ 21/85). Bu nedenle Kur’ân’da, müminlerin her hal üzere sabırlı olmaları istenmiş ve sabredenler övülmüştür (Âl-i İmrân 3/16-17).

Genel olarak sabır, iki anlamda ele alınır: Birisi, sıkıntı ve küfre karşı gösterilen, kendisiyle ibadet, mücadele ve salih amellerin zorluklarına katlanmak anlamına gelen sabırdır. Diğeri, lezzet ve şehvî arzulara karşı gösterilen, maddeten veya manen zararlı olan şeylerin şerrinden, haramdan korunmak için ortaya konan sabırdır.

Kur’ân’da sabır kavramı, hoşuna gitmeyen şeylere karşı nefsi zorlama, zorluklara alıştırmaya, dini sorumlulukları ifa ederken karşılaşılan sıkıntılar karşısında sebat etme (Yûsuf 12/90; Meryem 19/65) anlamlarında kullanılmıştır.³² “Allah’a ibadet et ve O’na ibadet etmede sabırlı ol (istabir)” (Meryem 19/65) âyeti de aynı anlamı ifade etmektedir.³³

Kul hem Allah’a isyan etmemek, hem Hak Teâlâ’ya ibadet etmek üzere sabrederse ona kaza ve kaderine rıza gösterme meziyeti kazandırılır. Bu rızanın varlığını gösteren delil ise nefsin kendince nahoş şeylere karşı kalbin sükûnetini korumasıdır.³⁴ Hz. Yûsuf’un, zina teklifi karşısında nefsin isteğine uymayarak sabırla Rabbine iltica etmesi (Yûsuf 12/33) bu duruma örnek gösterilebilir.³⁵

²⁷ Muhammed b. Ali b. Atiye Ebû Talip el-Mekkî, *Kûtu’l-kulûb fi muâmeleti’l-mahbûb, Kalplerin Azığı*, çev. Yakup Çiçek vd. (Semerkand Basım Yayın, 2004), 2/252.

²⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru rûhu’l-beyân* (İstanbul: el-Mektebetü’l-Mahmudiyye, 1933), 2/11

²⁹ Buhârî, “Rikak”, 20.

³⁰ Mekkî, *Kûtu’l-kulûb*, 2/241.

³¹ İsmail Karagöz, “Kur’ân ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 38/1 (2002), 8.

³² Ebû’l Berekât en-Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî, medârikü’t-tenzîl ve hakâiki’t-te’vîl* (Beyrut: ts.), 1/46, 149; 3/41.

³³ İsfahânî, *Müfredât*, 273-274.

³⁴ Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kur’âni’l-azîm*, 2/402.

³⁵ Recep Önal, “Kur’ân’da İmanî ve Ahlâkî Bir Tavr Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2008), 449.

Sonuç olarak kul, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirirken bedenî sabır sergilediği gibi yasaklarından sakınarak da bir anlamda nefsi sabır gösterir. Her iki durumda sabreden mümin, Allah'a itaat ederek nefsinin cezalandırılmasından kaçınır, nefsinin arzularını dizginleyerek Rabbi katında muttaki vasfını elde eder. Böylece kul, ihlâs ve samimiyet ile dinini kemâle erdirerek ihsan mertebesine ulaşır.

2.2. Şükür Çeşitleri

Şükürün anlam sahası çok geniş olduğundan yapılaş çeşitleri de farklılık arz eder. Bu farklılıklar dikkate alındığında kapsamı en geniş olan şükürün kalp, dil ve diğer organlar ile yapılan şükür olduğu görülecektir.³⁶ Dolayısıyla bu üç çeşit şükre müstakil birer başlık olarak yer verilecektir.

2.2.1. Kalp ile Yapılan Şükür

Kur'ân-ı Kerîm'de kalbin insanlara veriliş amaçlarından birisinin şükretmek olduğu ifade edilmektedir: "Allah, sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez olduğunuz halde çıkardı. Size işitme duyusu, gözler ve kalpler verdi ki, şükredesiniz" (en-Nahl 16/78). Âyette zikredilen uzuvların her biri hem bir nimet hem de şükre aracıdır.³⁷ Kur'ân, kalbin bir ibret alma (Kâf 50/37), anlama (Hac 22/46) vasıtası, hidayet kaynağı (et-Teğâbun 64/11) oluşundan söz etmektedir. Ayrıca Kur'ân, iman yerleşkesinin kalp olduğunu (el-Hucurât 49/7), insan sorumluluğunun kalpten işlenen fiillerden kaynaklandığını (el-Bakara 2/225; el-Ahzâb 33/5) haber vermektedir. İnsan kasten gerçekleştirdiği eylemlerden bu nedenle sorguya çekilecektir. Dolayısıyla kalp ile şükür, nimet verenin ihsanını tefekkür etmek,³⁸ nimetin değerini bilmek ve onu ihsan edene kalben saygı göstermek ile gerçekleşir.³⁹

İnsan, kendisine ihsan edilen nimetlerin Yüce Allah tarafından verildiğine inanır, her şeyiyle O'na ait olduğunu benimserse ve bütün bunların kendi çalışmasının bir sonucu olmadığını da anlarsa kalbî şükürü ifa etmiş olur. Bu anlamda kalbî şükür, ihsan sahibine ihsanın kendisinden geldiğini bildirerek bu doğrultuda bir irade gösterisinde bulunmaktır.⁴⁰

Kalbin şükredebilmesi için oraya imanun yerleşmesi gerekir. Bu hususta yalnızca bilmek kâfi değildir. Bilinenlerin kalp ile onanması şarttır. Bu sebeple insanın kurtuluşu için gerekli olan imanun, kalp ile tasdik, dil ile ikrardan ibaret olduğu vurgulanır.⁴¹

Kalben Allah'a şükretmenin kul için yüce bir lütuf, kalbin selameti için de en gerekli amellerden olduğu Kur'ân'da (Ra'd 13/27-28) açıkça ifade edilmektedir. Şükreden bir kalp, sahibini dünya ve ahiret mutluluğuna erdirtir. İbn Abbas'tan (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur: "Dört şey vardır ki bunlar kime verilirse ona dünya ve ahiretin en hayırlısı verilmiştir. Birincisi, şükreden bir kalp, ikincisi, Allah'ı (cc) zikreden bir dil, üçüncüsü, musibete karşı sabreden bir beden, dördüncüsü, nefsi ve malı konusunda kocasını günaha düşürmeyen bir kadın".⁴²

³⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 265.

³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Muessesetu'r-Risale, 1420/2000), 17/265; Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Safoetü't-tefâsîr* (İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ts.), 2/137.

³⁸ Firâzâbâdî, *el-Besâir*, 3/334.

³⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 265.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/222; Bilal Gündüz, *Kur'ân'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 23.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/102.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvî İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. M. Fuâd Abdulbâki (Kahire: 1952), "Nikah", 5; Ahmed b. Hanbel, 5/ 278,282,366; Tirmizi, "Tefsîru's-Sure", 9.

Kalp ile şükür, bize verilen ihsanlarla Allah'a borçlu olduğumuzun farkında olmak ve buna güçlü bir imanla inanmaktır. Bu inancı söz ile dışa yansıtma ve bu söylemin doğruluğunu eylemlerle göstermek de şükürün başka türleridir. Yani kalpteki imandan, dildeki ikrara, ibadet ve amelden, günahlardan kaçınmaya kadar her şey şükür kapsamında değerlendirilir.

2.2.2. Dil ile Yapılan Şükür

Dil ile şükür, nimet sahibinin nimet verici olduğunu ikrar etmek ve O'nu diliyle övmek demektir.⁴³ Dil ile şükür, nimet vereni zikretmek, O'na medh ve senâda bulunmak, O'nun ihsan sahibi olduğuna şahadet etmek ile olur. Dil ile şahadet de, söz ile yapılan tüm kulluk vazifelerini ifa etmeyi gerektirir.

Dil ile şükür, insanın her halinden razı olması ve bu rızasını tutum ve davranışlarıyla göstermesi, Yüce Allah'ı hamd ile övmesidir. Rivayete göre: "Hz. Peygamber bir adama 'Nasıl sabahladın?' diye sorduğunda, adam: 'Hayır içinde' cevabını verir. Hz. Peygamber aynı soruyu tekrar sorunca aynı cevabı alır. Üçüncü defa adam: 'Elhamdülillah, Allah'a şükürler olsun hayır içinde' şeklinde cevap verince, Resûlullah (sas): 'Senden söylemeni istediğim işte bu idi' diyerek karşılıklıta bulunur".⁴⁴

Nimeti yâd etmek anlamına gelen dil ile şükür, Allah'ın lütfunu hamd ile göstermek ve Allah'tan razı olduğunu izhar etmek demektir.⁴⁵ "Rabbinin nimetine gelince onu minnet ve şükranla an" (Duhâ 93/11) âyetiyle Allah (cc) bu tür şükürde bulunmayı, Hz. Peygamber'e hitaben ümmetine emretmiştir. Başka âyetlerde kurban kesilirken dil ile Allah'ın adının anılması istenmiştir: "...Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını ansınlar" (Hac 22/28). "Biz her ümmet için kurban kesmeyi ibadet olarak emrettik ki, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar" (Hac 22/34). Konuyla ilgili bir hadîs'te şöyle buyurulmuştur: "Kim aza teşekkür etmezse çoğa da teşekkür etmez. Kim insanlara teşekkür etmezse Allah'a da şükretmez. Allah'ın nimetlerini anlatmak, anmak şükürdür. Onları anmayı terk etmek ise nankörlüktür. Cemaat halinde olmak rahmet, ayrılık ise azaptır." Buna göre Yüce Allah'ın verdiği nimetleri insanlara anlatmanın, nimetlere karşı şükretmekten sayılacağı belirtilmiştir.⁴⁶

Şükür için dilleriyle Rablerini övenlerin bu özellikleri Kur'an'da müminlerin bir vasfı olarak sayılmaktadır (Secde 32/15). Kur'an, şükür izharı olarak meleklerin hamdinden (ez-Zümer 39/75; eş-Şûrâ 42/5), peygamberlerin, cennetliklerin hamdlerinden (Yûnus 10/10; Fâtır 35/34) söz etmektedir. Keza Kur'an'da Hz. İbrahim'in (İbrâhim 14/39), Hz. Nuh'un (Mü'minûn 23/28), Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın (en-Neml 27/15) hamdleri örnek gösterilmekte, bazı yerlerde de Hz. Peygamber'in Allah'ı (cc) hamdetmesi emredilmektedir (el-Hicr 15/98; el-İsrâ 17/111).

Hülâsa, şükürü yerine getirmenin bir türü olan dil ile şükür, Yüce Allah'ın müminlere yapmasını emrettiği bir davranıştır. Lakin şükürün ilk basamağı olan bu şükür, hamd için tek başına yeterli değildir. Şükürün tam manasıyla gerçekleşebilmesi için kalp ve beden ile de yapılması gerekir.

2.2.3. Beden ile Yapılan Şükür

Beden ile şükür, vücut azalarının her birinin veya bütününün gayesine uygun olarak çalışarak hak ettikleri oranda nimetin karşılığını vermeleri demektir.⁴⁷ Azalar ile şükür, Yüce Allah'ın ihsanını ibadette kullanmak, o nimetlerden güç alıp masiyete düşmekten kaçınmaktır.

⁴³ İsfahânî, Müfredât, 265.

⁴⁴ Ebu Bekr Ahmet Beyhâki, Şuabu'l-İman, thk. Muhammed Sait el Biryuni (Beirut: 1413), 4448.

⁴⁵ Kamile Envar Muhammed Sâbir Hiceb, eş-Şükürü fi'l-Kur'an (Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, ts.), 275-276.

⁴⁶ Taberî, Câmiu'l-beyân, 24/487.

⁴⁷ İsfahânî, Müfredât, 265.

Mesela, gözlerin şükürü, onları müminlerin kusurlarına karşı kapalı tutmaktır. Kulakların şükürü, onlarla dinlenen kusurları örtmektir.⁴⁸ Fiili şükür olarak da bilinen beden ile şükür, nimet verene itaat etmek ve O'nun emir ve yasaklarına uymaktır. Bu anlamıyla şükür, Yüce Allah'ı hakkıyla tanımak, O'nun ihsan ettiği nimetleri yâd edip O'na itaatsizlikte bulunmamak ve bedenün uzuvlarını yine O'nun hoşnut olacağı yolda kabiliyetleri ölçüsünce kullanmak anlamına gelir.⁴⁹

Yüce Allah, insanlara nimet olarak verdiği azaları hatırlatarak şükürün azlığına dikkat çekmiştir: “*Hâlbuki sizin için o kulağı, o gözleri ve o kalpleri yaratan O'dur. Ne kadar da az şükrediyorsunuz*” (Mü'minûn 23/78). Duyu organlarını yaratılış amacı dışında kullanmanın, onları yok saymak anlamına geleceği bu âyet ile haber verilmiştir. Ayrıca istidlâl göz, kulak ve kalp ile yapıldığı için Yüce Allah bu üç uzvu birlikte zikretmiş ve bu nimetlere karşı şükredenlerin çok az olduklarını bildirmiştir.⁵⁰

Allah (cc) tarafından insanlara birer nimet olarak ihsan edilen kulaklar, şükretmeyi gerektirir. İnsanlar kulaklarıyla duyduklarına inanır (el-Bakara 2/285), kulaklarıyla duyduklarını inkâr ederek de küfre girer (en-Nisâ 4/46). Kulağı mühürlü olmayanlar hakkı işitince inanır, güzel şeyleri işitip iyilikler yapmaya gayret ederler. Böylece kulağıyla ifa etmesi gereken şükür görevini yerine getirmiş olurlar. Kulağı mühürlenmiş olanlar ise duymazlar, duysalar da anlamak için çabalamazlar (Fussilet 41/26). Onların kalpleri ve kulakları mühürlendiği için kalplerine hidayet gerçeği, kulaklarına hakikatin sesi ulaşmaz. Gözlerinde perde olduğu için de gözlerine ışık ve hidayet sızmaz.⁵¹

İnsanın birer uzvu olan gözler de Allah'ın verdiği en kıymetli nimetlerdendir (el-Beled 90/8). Gözler Allah'ın (cc) rahmet eserlerine bakıp ibret almak için verilmiştir (el-Kehf 18/28). Kur'ân'da gözler, Yüce Allah'ın azametini gösteren bir lütuf (Yûnus 10/31), bir ibret alma vasıtası (en-Nûr 24/44) haramlardan korunması gereken şey (en-Nûr 24/30-31) olarak gösterilmiştir. Ayrıca gözler, kâfirlerin dünya ve ahiretteki elim durumlarından söz ederken tasvirde bulunduğu bir azap belirtisi olarak ifade edilmiştir (İbrahim 14/42).⁵²

Münkirlerin gözlerini gaflet perdesi bürümüştür. Bu kimseler gökyüzünü temaşa eder, gönlün hoşlandığı o manzarayı görürler de nasıl ibret alınacağını idrak etmezler: “*Bunlar cehennem için yaratılmıştır, onların kalpleri vardır anlamazlar, gözleri vardır görmezler, kulakları vardır işitmezler, bunlar hayvanlar gibi hatta daha aşağıdadırlar*” (el-A'râf 7/179). Âyette özellikleri verilen münkirler, Allah'ın (cc) ihsan ettiği akıl ve duyu yetilerini insan gibi kullanmazlar. Gönüllerinde, gözlerinde ve kulaklarında insanlara özgü şuur olmaz. Hayvanlar gibi yalnızca bir ceset ve sesle alakadar olurlar. Bunların tüm duyuları ve idrak yetileri bu dünya ile münhasır kaldığı için hayvanlardan daha aşağı bir derekeye düşerler.⁵³

Bedendeki göz ve kulak gibi diğer uzuvlar, emre itaat ederek ve isyandan kaçınarak kullanılırsa fiilî şükür yerine getirilmiş olur. Bedendeki tüm organlar yaptıklarından sorumlu tutuldukları için (İsrâ 17/36) her birinin kabiliyetleri oranında şükretme zorunlulukları vardır. Kulak hayırlı şeyleri işitmek, göz Yüce Allah'ın âyetlerini müşahade etmek, akıl da yaratana ve

⁴⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 4/138-139.

⁴⁹ Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyri, *Letaifü'l işârât* (Mısır: 1981), 1/355.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/288.

⁵¹ Seyyid Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 1/53.

⁵² Gündüz, *Kur'ân'da Küfürün Karşılığı Olarak Şükür*, 28.

⁵³ M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, sad. M. Nur Çetin vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 4/91.

yaratılanları tefekkür etmek için verilmiştir. Bunları yerli yerinde kullanmayan kimse, bu nimetleri kaybetmiş gibi olur.⁵⁴

Allah'ın (cc) kullarına ihsan ettiği nimetler sayılamayacak kadar çoktur (İbrahim 14/34). Kur'ân'da: "...Sana verdiğim nimetimi al ve şükredenlerden ol" (el-A'râf 7/144) buyrulur. Nimetlerden yararlanan kimselerin şükretmeleri gerektiği vurgulanır. Öyle ise şükür, nimetin hakkını vermek, değerini idrak etmek ve onu gerekli yerlerde kullanmaktır. Bir âlimin ilmini, bir ustanın mesleğini bir başkasına öğretmesi, zengin olan birinin infakta bulunması birer fiili şükür örneğidir.

Beden ile yapılan şükür, her uzvu yaratılış amacı doğrultusunda kullanmak ve onlara özgü kulluk görevlerini ifa etmekten ibarettir. Bu işler, birer ibadet şekli olduklarından aynı zamanda birer şükür ifadeleridir. Uzuvarla şükürün bütün bir iman ve ibadetle ilişkilendirilmesinden dolayı ona imanın yarısı nazarıyla bakılır. Bu zaviyeden bakıldığında abdest, namaz, infak, oruç, hac gibi insanın yaptığı tüm fiiller şükür kapsamında ele alınabilir.

Yüce Allah'ın her müminden yapmasını istediği iş; kalp, dil ve beden kabiliyetleri ölçüsünce şükürde bulunmasıdır. Çeşitli şekillerde taat ve ibadetler birer şükürdür. Her insanın kendisinde bulunan maddi ve manevi nimetleri tefekkür etmesi de şükürdür. Dolayısıyla insan olarak yaratılma şerefine nail olan kimseler, hayatında şükürü gerektirecek birçok nimetle donatıldığının bilincinde olursa her zaman şükrederler.

3. Sabrın ve Şükürün Sonuçları

Kur'ân-ı Kerim'de insanların darlık ve bolluk ile sınanacakları, darlıkta sabredenlerin mükâfata nail olacakları şöyle bildirilmiştir: "*Muhakkak ki, ölüm tehlikesiyle, korku ve açlıkla, mal, can ve yiyecek içecek gibi ürünlerin azaltılmasıyla sizi sımayacağız. Ama zorluklara karşı sabredip sebat ve dayanıklılık gösterenlere iyiliklerin geleceğini müjdele*" (el-Bakara 2/155). Bollukta nimetlerin hakkını vererek şükredenlerin nimetlerinin arttırılacağı, ahirette de şükürlerinin karşılığının fazlasıyla verileceği konusunda da şöyle haber verilmiştir: "*Rabbimizin size duyurduğu şu gerçeği de hatırlayınız: 'Eğer şükrederseniz, ben de sizin için nimetimi mutlaka arttıracam. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz benim azabım çok çok şiddetlidir'*" (İbrahim 14/7). "*Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azab etsin ki? Allah, şükürün karşılığını verendir, hakkıyla bilendir*" (en-Nisâ 4/147).

Hadîs-i şerîfte ise "Müminin durumuna gerçekten hayret edilir. Zira her durumu onun için hayır sebebidir, bu özellik yalnızca müminlerde bulunur. Çünkü sevinecek olsa şükreder bu onun için hayırdır, başına bir belâ gelse sabreder bu da onun için bir hayırdır" şeklinde buyrulur. Müminlerin sıkıntılı veya sevinçli anlarında sabrederek ya da şükrederek hayırla mükâfatlandırılacakları müjdelenmiştir⁵⁵.

3.1. Sabrın Sonuçları

Her çeşit iyiliğe on misli (el-En'âm 6/160) ve Allah için infak etmeye yedi yüz misli ecir va'd eden (el-Bakara 2/261) Hak Teâlâ, meşakkatinden veya faziletinden olsa gerek, sabretmeye karşılık ahirette sınırsız ecir va'd etmiştir (ez-Zümer 39/10). Ayrıca günah işlememeye ve itaat üzere bulunmaya karşı sabreden insana Allah (cc) tarafından kaza ve kaderine razı olma şerefi ihsan edilmiştir.⁵⁶ Faziletinden dolayı sabır, imanın yapısı içinde yer almış ve Yüce Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu haber verilmiştir (el-Enfâl 8/46).

⁵⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/159.

⁵⁵ Müslim, "Zühd", 64.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmî'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/402.

İnsanı birçok yönden geliştiren, ona yüce bir ahlâk kazandıran ve onun kurtuluşuna vesile olan sabır, aynı zamanda kişiyi psikolojik, ruhsal açıdan rahatlatır, sonuç itibarıyla de sahibini başarıya ulaştırır. Konuya bu yönüyle bakıldığında sabrın dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımda değerlendirileceği söylenebilir.

3.1.1. Uhrevî Yönden Sonuçları

Kur'ân'da müminlere çokça emredilen sabrın (el-Kehf 18/28), insan için ahlâkî, bireysel ve ruhsal açıdan birçok yararı vardır. Onun asıl yararı ise ahirette görülecektir. Zira cennete, ancak sabredenler varis olacaktır (Mü'minûn 23/111). Yaşamlarını çetin bir sabırla geçiren müminlere ahirette verilecek en büyük mükâfatın Allah'ın (cc) rızası, merhameti, affı olduğu Kur'ân'da ayrıca haber verilmektedir (Hûd 11/11).

Sabreden müminler için ahiret yurdunun en büyük mükâfatlarından olan "Adn" cennetleri vardır. Bu cennetler, Peygamberlerin, şehitlerin evliyanın makamıdır. Bu yüce makamlara sabredenler ile salih amel işleyen aile ve akrabaları gireceklerdir. Böylece onlar, ahirette de bir araya gelmenin mutluluğunu yaşayacaklardır. Melekler, her kapıdan yanlarına varacak ve onları, dünyada birçok sıkıntı ve ızdıraplara karşı sabretmeleri karşılığında elde ettikleri ihsanlarla tebşir edip tebrik edecekler ve "Selam size" diyeceklerdir.⁵⁷

Yüce Allah, hayatları boyunca hak uğruna her çeşit sıkıntıya sabredenler için cennette ecirlerini fazlasıyla ve sınırsız olarak vereceğini şöyle bildirmektedir: "İşte onların, sabredip (saberû) kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları sebebiyle mükâfatları kendilerine iki defa verilecektir" (el-Kasas 28/54). "Elbette sabredenlere (saberû), yapmakta olduklarının en iyisiyle mükâfatlandıracağız" (en-Nahl 16/96). "Sabredenlere (sâbirûn) ecirleri elbette hesapsız olarak verilir (ez-Zümer 39/10). Kur'ân'a göre sabredenlere sınırsız, sonsuz mükâfatlar verilecektir. İtaat edenlerin akli bu mükâfatların mahiyetine vakıf olamaz.⁵⁸ Bundan dolayı cennetlikler, gördükleri her tür mükâfatı, hayal ettiklerinden ve beklediklerinden daha üstün bulurlar.⁵⁹

Sonuç itibarıyla sabredenlerin asıl mükâfatlarının, ahirette cennet nimetleriyle verileceği ve bunların dünya nimetleriyle kıyaslanamayacak derecede üstün oldukları haber verilir. Dolayısıyla bir insanın elde edebileceği en büyük nimet Allah'ın (cc) rızasına nail olmak, ru'yetine mazhar olmak ve sonsuz lütfuna kavuşabilmektir. İşte bu nimetlere kavuşmanın yolu ise sabretmekten geçer.

3.1.2. Dünyevî Yönden Sonuçları

Başarıya ulaşmak azim, sebat ve sabırla gerçekleşir. Sabırsız insan ekseriyetle kaybetmeye mahkûmdur. Sıkıntı ve musibetler her zaman daim olmaz. Her güçlükten sonra bir rahatlığın olacağı Kur'ân'da şöyle dile getirilir: "Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır" (el-İnşirâh 94/5). Yüce Allah bu âyette adeta, "iki kolaylık arasında bir zorluğu yarattım. Dolayısıyla bir zorluk katıyyen iki kolaylıkla baş edemez" demek istemiştir.⁶⁰

Sabır, sıkıntı ve meşakkatler karşısında kişinin direncini arttırarak onun daha tez zamanda başarıya ve zafere ulaşmasını sağlar. Binaenaleyh zorluklar karşısında nefsinin sabra alıştıranlar, onları bertaraf etmek için çaba harçayarak hedefine daha rahat kavuşurlar.

İnandığı değerleri koruyarak, başına gelen belâ ve musibetlere sabreden Hz. Yûsuf, bu hususta en güzel örnek teşkil eder. Hz. Yûsuf, sabretmesine karşılık rüyaları tevil etme

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/422-425.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/313, 370.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/430; Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 3/117, 240.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/208.

kabiliyeti ihsanına mazhar olmuş, Mısır kralının gördüğü rüyayı tevil ederek zindandan çıkarılmış ve mali işlerden sorumlu bakanlık makamına kadar yükseltilmiştir.⁶¹ Onun dünyevî anlamdaki bu başarısına Kur'ân'da yer verilmiştir (Yûsuf 12/56, 90). Sıkıntılar karşısında yılmayıp sabrederek gittiği yolda metanet gösterenlerin ve salih amel işleyenlerin mükâfatlarının en güzel şekilde verileceği böylece müjdelenmiş, müminlerin belâ ve musibetler karşısında sabretmeleri durumunda da zafere ulaşabilecekleri belirtilmiştir.⁶²

Sabır, dinî değerlere yönelik saldırıların kolaylıkla bertaraf edilmesini sağlayarak düşman karşısında zafer elde edilmesine yardımcı olur. Müminlerin savaş sırasında, savaşın sıkıntı ve zorluklarına karşı sabretmeleri halinde galip gelecekleri Kur'ân'da şöyle haber verilir: “Eğer içinizde sabırlı (sâbirûne) yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler” (el-Enfâl 8/65-66). Âyette Hak Teâlâ, kullarının zafere ulaşabilmeleri için sabretmelerinin gerekli olduğunu⁶³ ve başarının çoklukla değil, sabırla elde edileceğini ifade buyurur.⁶⁴ Zira motivasyonu düşük bir ordu savaş esnasında kararsız olur ve ne yapacağını bilemez. Lakin güçlü bir sabırla savaşın her türlü sıkıntılarına göğüs geren, düşmandan dolayı korkuya kapılmayan bir ordunun zafere ulaşması her zaman için daha kolaydır.

İnsana sıkıntılar karşısında direnme gücü sağlayan sabır, yaşama dair hedeflere ulaşmak için çaba harcamanın gerekliliğini öğretir. Dolayısıyla insan sabrederse, sıkıntı ve engelle karşılaşsa bile kararlılığı zayıflamaz ve ondan bir şey yitirmez. Bu güçlü iradeyle amaçlarına daha rahat ulaşır ve daima başarı elde eder.

3.2. Şükürün Sonuçları

İnsan için yararlı olan maddi ve manevi her güzel şey nimet sayılır. Hakiki nimet ise ahiretteki mutluluktur. İnsanın zorluklar karşısında sabretmesi gibi nimetler karşısında şükretmesi de onun en mühim kulluk görevlerindedir.

Nimetler de musibetler gibi insanlar için birer sınaama aracıdır. İnsanın bu sınavda başarı sağlayabilmesi için nimetin varlığında da yokluğunda da sabretmesi gerekir. Bu bağlamda Allah (cc), insana bahşettiği ihsanı geri aldığı anda kulun çok karamsar ve nankör olmasını yermiş, insandan bir sıkıntıyı giderip ona nimet verdiği de şükredeceği yerde azıp şımarmasını böbürlenmekle nitelemiştir.⁶⁵ Bu nedenle insanın, nimetler karşısında şımarmaması ve onların şükürünü sabırla ifa etmesi elzemdir. Çünkü verilen ihsana şükür yerine isyanda bulunan bir kimse için bu durum musibet olur.⁶⁶ Nimetlere şükretmek, belâlara karşı sabretmek ise insanın affedilmesine ve büyük mükâfatlar elde etmesine vesile olur.⁶⁷

Yüce Allah, verdiği nimetlere karşılık kullarından şükretmelerini ister, şükürün aynı zamanda nimeti ziyadeleştireceğini de va'd eder (İbrahim 14/7). Nimetin gerçek sahibini unutup yanlış tutum sergileyenler için Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) şöyle der: “Bir kimse, nimet verenı bırakıp da nimeti görürse; böyleleri Allah'a (cc) karşı perdelidirler”. Bu perdelenme ise doğal olarak kişiyi bazı olumsuz tutum ve davranışlara yönlendirir.⁶⁸

⁶¹ Afif Abdülfettah Tabbâra, *Kur'ân'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, çev. Ali Rıza Temel vd. (İstanbul: Gonca.Yay., 1992), 224.

⁶² Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/313; Önal, “Kur'ân'da İmanî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır”, 457.

⁶³ Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmî'l-Kur'ânî'l-azîm*, 4/537.

⁶⁴ Muhammed Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, çev. Ali Turgut (İstanbul: 1995), 242.

⁶⁵ Hûd 11/ 9-10; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/255-257.

⁶⁶ Mekki, *Kâtu'l-kulûb*, 2/253.

⁶⁷ Hûd 11/11.

⁶⁸ Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kudüs*, sad. Abdulkadir Akçipek (İstanbul: Sağlam Kitapevi, 1981), 241.

Bolluk, bereket ve sıhhat içinde iken bunlara karşı şükürünü hakkıyla yerine getirmek ve onlardan şer'î kurallar çerçevesinde faydalanmak üzere sabretmek, belâ ve sıkıntılara göğüs germekten daha ehven değildir. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896): "Afiyete karşı sabır, belâyaya karşı sabırdan daha çetindir"⁶⁹ diyerek yukarıdaki düşünceyi destekler. Nimet içinde bulunan kimse, genellikle kendisini diğer insanlardan farklı görerek nimetin değerini idrak etmez. Malıyla isyankârlığa kalkışarak her an için onu kaybedebilir. Bunun yanı sıra imanını ve ahlâkını yitirmesi ise onu kötü tutum ve davranışlara sevk edeceğinden bu durum onun malını kaybetmesinden daha feci bir akibettir.⁷⁰

Kendisine verilen nimetler ile azıp şımaran nice milletlerin ve beldelerin helâk edildikleri Kur'ân'ın birçok âyetinde haber verilmiştir: "Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz" (el-Kasas 28/58). Nimetle şımararak, nimete karşılık şükretmemek, milletler için bir helâk sebebidir. Allah (cc) tarafından bir lütuf olarak geçmişte emniyetli beldelere yerleştirilmiş milletler, nimet ile şımarılmaktan ve şükretmemekten dolayı geride tek bir fert kalmamak üzere yok edilmişlerdir. Ancak Yüce Allah peygamber göndermedikçe, nimetle şımaran bu beldeleri yok etmemiştir. Bu durum, O'nun kullarına rahmetinin bir tezahürüdür. Ayrıca müminler, geçmişte helâk olmuş kavimlerden ibret alarak şımarılmaları (el-Kehf 18/47) konusunda ikaz edilmişlerdir.⁷¹

Hülâsa şükürün hem dünyevî hem de uhrevî yönden birçok faydaları vardır. Hayatın her alanında şükür ilke edinenler, kendileri için psikolojik bir rahatlık temin ettikleri gibi toplum fertlerine de bu hususta örnek teşkil ederek mutluluklarına vesile olurlar. Aynı zamanda şükreden insanlar, Yüce Allah'ın ahirette kendileri için hazırladığı sonsuz nimetlere en büyük bir mükâfat olarak da mazhar olurlar.

4. Sabır- Şükür İlişkisi

Sabır, Yüce Allah'ın verdiği her türlü belâ ve musibete katlanıp O'na tevekkül etmektir. Şükür ise, Yüce Allah'ın verdiği nimetlerle yetinip, onları yerli yerinde kullanarak O'na karşı minnettarlık göstermektir. Buna göre sabır ve şükür kavramları arasında küçük bir farklılık olmakla birlikte her ikisinin de aynı anlam aralığını ifade ettikleri görülmektedir.⁷² Allah (cc), Hz. Âdem'i ağaca yaklaşmamakla sınıdığı gibi, insanoğlunu da bulunduğu konuma göre sabır ve şükürle sınamaktadır. Sabır, kişinin zorluklar karşısında ümitsizliğe kapılmaksızın, her şeyin Allah'tan geldiğinin şuuru ile hareket edip direnç göstermesidir. Dolayısıyla bu imtihan dünyasında kulun sıkıntılara sabretmesi de, nimetlere şükretmesi de onun, mevcut durumuna razı olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu nitelik, sabır ve şükür arasındaki bağı ortaya koymaktadır.

Sabır ve şükür kavramları şu dört ayet-i kerimede birlikte zikredilerek aralarındaki sıkı ilişkiye vurgu yapılmıştır: "Andolsun ki Musa'yı da: Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (geçmiş kavimlerin başına getirdiği felâket) günlerini hatırlat diye mucizelerimizle gönderdik. Şüphesiz bunda sabreden ve şükreden herkes için âyetler (ibretler) vardır" (İbrahim 14/5). "Dilerse O, rüzgârı durdurur da onun (denizin) üstünde kalakalırlar. Elbette bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır" (Şûrâ 42/33). "Ey Rabbimiz! Yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını

⁶⁹ Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, 2/253; Abdulkâhir b. Abdullah Sühreverdî, *Kitabu avârifü'l-meârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Umran Yayınları, 1995), 620.

⁷⁰ Yüksel, *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı*, 44.

⁷¹ Kutup, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, 8/115.

⁷² Ebû'l-Mansur Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. M. Basellum (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 6/12; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, haz. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mîzan Yay, 2005), 1/234, 5/282.

uzaklaştır, dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları, ibret kıssaları haline getirdik ve onları büsbütün parçaladık. Şüphesiz bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır” (Sebe’ 34/19). “Size varlığının delillerini göstermesi için, Allah’ın lütfuyla gemilerin denizde yüzdüğünü görmedin mi? Şüphesiz bunda, çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır” (el-Lokmân 31/31).

Yukarıda verilen âyetler, sabır ve şükürün iç içe olduğunu ve her ikisinin de aynı amaca hizmet ettiklerini açıkça göstermektedir. Şöyle ki: zorluk ve sıkıntılarla taat üzere sabır gösteren bir insan, kendisine verilen nimetlerle birlikte karşılaştığı tüm bu durumlara şükrederse, Allah’a karşı şükürünü hakkıyla ifa etmiş olur; bu hal üzereyken şüküründe sebat ederse sabrı gerçekleştirmiş olur. Çünkü musibet, ibadet ve nimetler doğrudan Yüce Allah ile ilişkilidir. Dolayısıyla darlığın da bolluğun da Allah’tan gelmesi insanlar için birer hayır anlamı taşır.⁷³

Sabreden bir mümin ya bir darlık halinde, ya da bir bolluk halinde olur. Bu durum, müminin bu iki vaziyetten birisi üzere olma zorunluluğunu gösterir. Şayet zaman, kişinin istediği gibi geçiyorsa şükreder; istediği gibi geçmiyorsa sabreder.⁷⁴

İnsan belâ, musibet ve fakirlikle imtihan edilir. İmtihanın sırrı da kişiye acizliğini hatırlatıp onu sabretmeye dolayısıyla yüce yaratıcıya şükretmeye sevk etmektir.⁷⁵ Sıkıntı ve darlığın verilmesinin bir hikmeti; sağlık ve bolluğun değerinin bilinmesi, bunların şükür ve sabır aracı olduğunun anlaşılması içindir.⁷⁶ Kötülükler; iyilikleri, güzellikleri, sıhhat ve selameti ayırt etmek için verilir.⁷⁷ Belâ ve musibetler olmazsa sabır da olmaz, dolayısıyla mükâfat durumu hikmetsiz kalır. Yüce Allah hikmetinin bir gereği olarak kullarını musibetsiz bırakmamış, hatta en büyük belâ ve musibetleri peygamberlere vermiştir. Onlar ise, musibetler karşısında nasıl sabır gösterileceğini yaşantılarıyla göstermişlerdir.⁷⁸

Sabır ve şükür katışıksız ve saftır. Bu hususta Ebû Süleyman Darânî (ö. 215/830): “İçinde hiç şer bulunmayan şey, nimete şükür ve belâyaya sabırdır”⁷⁹ der. Yahya b. Muaz (ö. 258/872) ise, sabır ve şükürün diğer amellerden faziletli olduğunu şu sözlerle ifade eder: “Yarın ne fakirlik ne de zenginlik tartışılacak, yalnızca sabır ve şükür tartışılacak. Şu halde fakirliğe sabır, zenginliğe ise şükretmek gerekir.”⁸⁰

Ahlakî erdemler arasında hem teorik hem pratik yönüyle birbiriyle en fazla ilişkisi bulunan kavramlar sabır ve şükürdür. Bu iki kavram sadece kendi arasında değil aynı zamanda diğer birçok erdemle de sıkı bir ilişki halindedir. Sabır ve şükür pek çok açıdan karşılaştırılabilir ancak burada yalnızca fazilet ve makam yönüyle ele alınacaktır.

4.1. Sabırın ve Şükürün Fazilet Açısından Mukayesesi

Sabır ve şükürden hangisinin daha faziletli olduğu hususunda birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Aslında bu ikisi arasında kesin bir tercih yapmak çok zordur. Müslim el-Bıttın’a “Sabır mı yoksa şükür mü daha faziletlidir” şeklinde soru sorulmuş; O da: “Sabır, şükür ve

⁷³ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 4/339.

⁷⁴ İbrahim 14/5; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/65.

⁷⁵ Mâturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 5/77.

⁷⁶ el-Bakara 2/155-156. Ayrıca bk. Nurullah Denizer, *Kur'ân'da Hayır ve Şer* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 280-281.

⁷⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/128.

⁷⁸ Osman Oral, “Mâturîdî’de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2015), 358-359.

⁷⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Erdem Yayınları, 1991), 309.

⁸⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 396.

afiyyet bizim için daha sevgilidir” diyerek fazilet açısından hepsinin birbirine eşit olduğunu ima etmiştir.⁸¹

Sabır ile şükürün fazilet açısından eşit olduklarını ileri süren Ebu Hamid el-Gazzâli ise, “şükür mü sabır mı daha faziletlidir?” sorusunu “*Su mu ekme mi daha değerlidir?*” sorusuna benzetmiş ve suya ihtiyaç duyan için suyun, ekmeğe ihtiyaç duyan için ekmeğin daha kıymetli olduğunu belirtmiştir.⁸² Bu sebeple zenginın övülmesi bolluktan, fakirin övülmesi darlıktan değildir. Mühim olan varlığın ve yokluğun hakkını vermek, sabretme ve şükretme iradesini ortaya koyabilmektir. “*Yemek yiyip şükreden oruç tutup sabreden gibidir*”⁸³; “*İmanın yarısı sabretmek, diğer yarısı da şükretmektir*”⁸⁴; “*Başına iyi bir şey gelirse şükreder, kötü bir şey gelince sabreder*”⁸⁵ hadis-i şerîfleri de, imanın sabır ve şükür gibi iki eşit faziletten meydana geldiği düşüncesini teyit etmiştir.⁸⁶

Selef âlimleri, belâya maruz kalarak sabreden Hz. Eyyüb hakkında: “*O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi*” (Sâd 38/44) ve nimetlere şükreden Hz. Süleyman hakkında da: “*Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allah’a yönelirdi*” (Sâd 38/30) âyetlerini delil göstererek sabır ve şükürün, fazilette eşit olduklarını, Yüce Allah’ın, sabreden ile şükreden kullarını aynı şekilde övdüğünü söylemişlerdir. Buna karşın bazı mutasavvıflar, bu iki ayetten sabır makamının şükür makamından daha üstün olduğu anlamını çıkararak şükürü gerektiren şeylere sabır gerektiğinden sabrın daha faziletli olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre sabır ehli bir kimse, şükür ehli bir kimseden daha değerlidir. Çünkü sabırda fakr, şükürde zenginlik hali vardır. Sabır, sıkıntı esnasında ortaya çıkan bir makamdır. Belâ ehli ise makam olarak peygamberlere daha yakın olanlardır.⁸⁷

Yüce Allah, şükürde kullarını kendisi ile birlikte zikretmiş, fakat sabırda yalnızca Zât’ını anmıştır: “*Biz insana, bana ve ana-babasına şükret diye tavsiyede bulunduk*” (el-Lokmân 31/14). “*Sadece Rabbin için sabret*” (el-Müddessir 74/7). “*Rabbinin hükmüne sabret*” (et-Tûr 52/48). Hadis-i şerifte de Allah’a şükür ile insanlara şükür birlikte zikredilmiştir: “*İnsanlara şükretmeyen, Allah’a şükretmiş olmaz*”⁸⁸ Yüce Allah’ın şükürde başka varlıklarla beraber Zât’ını anması sabırda anmaması, sabrın şükre kıyasla faziletli olduğuna delil gösterilmiştir. Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777) de, musibet sırasında gösterilen sabrın en faziletli amel olduğunu söyleyerek bu konudaki görüşünü ortaya koymuştur.⁸⁹

Sonuç itibariyle insan, yaşamının her anında nimetlerle karşılaştığı gibi belâ ve musibetlerle de karşılaşabilir. Burada önemli olan husus, kişinin her iki durumda da kadere rıza göstererek hakkıyla sabır ve şükür görevini yerine getirebilmesidir. İslâm’a göre üstünlük ve fazilet ölçüsü takvadır. Takva, sabır makamında da şükür makamında da gösterilebilir. Hangi makam kişiyi Allah’a (cc) daha fazla yaklaştırabiliyorsa o makam en faziletlidir. Bu nedenle sabır ve şükür birbirine zıt iki erdem olarak düşünmek ve onları üstünlük yarışına sokmak doğru değildir.

4.2. Sabrın ve Şükürün Makam Açısından Mukayesesi

Yüce Allah’ın kullarına lütfettiği bazı yakınlık mertebeleri vardır. “*Biz insanı en güzel surette yarattık*” (Tîn 95/4) âyetinde buyurulduğu üzere en güzel fıtratta yaratılan insan, önce Allah’ın

⁸¹ Mekkî, *Kâtu’l-kulûb*, 2/267.

⁸² Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi’-d-dîn*, 4/168.

⁸³ Buhârî, “Etime”, 56.

⁸⁴ Abdurrauf el-Münavi, *Feyzu’l-kadîr* (Mısır, ts.), 3/188.

⁸⁵ Müslim, “Zühd”, 64.

⁸⁶ Oral, “Mâtürîdî’de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”, 353.

⁸⁷ Mekkî, *Kâtu’l-kulûb*, 2/269.

⁸⁸ Tirmizî, “Birr”, 35; Ebû Davud, “Edeb”, 11; Ahmed b. Hanbel, 2/ 258, 3/32.

⁸⁹ Mekkî, *Kâtu’l-kulûb*, 2/252.

(cc) yardımı sonra bireysel çabasıyla bu dereceleri elde edebilir. Derece ve basamak kelimeleriyle de benzer manada kullanılan makam kelimesi, ibadet, uzlet, mücahede ve riyazet gibi yollarla kişinin Hak Teâlâ'nın katında elde ettiği manevi derece olarak tanımlanır.⁹⁰ Bu manevî derecelere ancak sabır ve şükür makamlarıyla ulaşılır. Sabır ve şükürün makam yönüyle üstünlükleri konusunda İslâm âlimlerinin farklı görüşleri vardır.

Ebû Talib el-Mekkî (ö. 386/996), sabırdan başka ecri takdir edilmeyen hiçbir ibadetin olmadığını, sabredenlerin mükâfatının ise hesapsız olduğunu (ez-Zümer 39/10; en-Nahl 16/96) söylemiştir. O, söz konusu kimselere iki misil ecir verileceğini (el-Kasas 28/54) ve kendileri için iki cennet olacağını (er-Rahmân 55/48) delil göstererek sabır makamının şükür makamından üstün olduğunu dile getirmiştir. Sabır makamını havf (korku), şükür makamını da daha çok recâ (ümit) makamına benzeterak ilmin amele, korkunun da ümide üstünlüğünü savunmuştur. Ona göre sabır, havf makamından bir makam olarak kabul edilirse; bu durumda sabredenlerin konumu fazilet bakımından o makama yakın olur.⁹¹

Mekkî'ye göre "Kuşkusuz sizin Allah nezdinde en şerefliiniz O'ndan en çok korkanınızdır" (el-Hucurât 49/13) âyeti yukarıdaki düşüncüyü destekler mahiyettedir. Şükür de recâ makamından bir makam sayıldığından şükredeninin konumu da recâ makamına daha yakındır. Makamlar, hallerden üstündür. Sabır ve şükür kimi zaman hal, kimi zaman makam olurlar. Makamı sabır olanın hali şükürdür. Bu yönüyle bakıldığında sabır daha üstündür. Çünkü o, makam durumundadır. Makamı şükür olanın ise hali sabırdır. Bu durumda hali, makamı için bir fazlalık olur. Böylece sabır, şükür ehli için makamına fazladan bir üstünlük kazandırır. Bu hususta tersi bir durum da söylenebilir. Ancak sabırın makam oluşu şükre göre daha güçlü olduğundan sabır, şükre göre daha üstün görülür.⁹²

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), şükür makamının rıza makamının da üstünde olduğunu söyler. Ona göre şükür, sabır makamını ve diğer tüm makamları bünyesinde kuşatır, fakat sabır şükürü ihtiva etmez. Dolayısıyla makam sahibi olan kişi, ancak tüm makamları kendisinde bir araya getirince sahib-i makam ünvanını alır. Bu sebeple imanın yarısının sabır, diğer yarısının da şükür olduğu söylenir. Sabır da şükürün bünyesinde yer aldığından imanın tamamının şükre dayandığı ifade edilir. Kur'ân'da şükreden kulların çok az (Sebe' 34/19) olduğunun vurgulanması da bu düşüncüyü doğrular.⁹³

Şükür makamı, bünyesinde iki farklı müşahedededen teşekkül eden iki farklı makam taşır. Bunların en üstünü şekûr makamıdır. Bu makamda yer alan peygamberlerden biri Hz. Nuh'tur ve onunla ilgili Kur'ân'da: "Gerçekten o, çok şükredici bir kuldu" (el-İsrâ 17/3) denilir. Diğer makam ise insanın din ve dünya işlerinde kendinden düşük olanlara bakıp durumuna şükretmesi halidir. Bu hususta hadîs-i şerîf'te şöyle buyrulur: "Kim, dünya işinde kendisinden daha aşağı olana, dini konusunda da kendisinden üstün bulunana bakarsa; Allah (cc), onu şükreden sabır ehli kimselerden yazar. Kim de, dünya işinde kendisinden üstün olana, din işinde ise kendisinden altta olana bakar da haline aldanırsa, Allah onu şükreden sabır sahibi yapmaz."⁹⁴

Gazzâlî, sabreden veya şükredenlerin marifetinin çoğu zaman bir tek marifette birleştiğini, bunların birbirleri için gerekli ve birbirlerine eşit olduğunu savunur. Bu bakımdan sabır ile

⁹⁰ Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî Serrâc, *el-Luma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 351.

⁹¹ Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, 2/262, 269.

⁹² Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, 2/262; Yüksel, *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı*, 113-114.

⁹³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Tehzîbü medârici's-sâlikîn Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, çev. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/115.

⁹⁴ Tirmizî, "Kıyame", 58; Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, 3/74.

şükürün, iki farklı açıdan tek bir müsemmanın iki ismi olduğunu yani tek bir manadan ibaret olduklarını varsayarak sabır ile şükür makamlarının da üstünlük itibariyle birbirlerine denk olduklarını söyler.⁹⁵

Sabır ve şükür makamlarının her birinde birbirinden farklı tabaka ve dereceler vardır. Aynı makamda olan iki kişi aynı seviyede olmayabilir. Onlardan biri diğerinden birçok yönüyle üstün olabilir. Halleri esasında aynı olsa da bu makam sahiplerinin konumlarında bir farklılığın bulunması doğaldır. Bu farklılık en üst tabaka olan Allah'ı (cc) tanıma konusunda da olabilir. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır"* (el-Bakara 2/148), *"De ki, herkes mizaç ve meşrebine göre amel eder. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Allah bilir"* (İsrâ 17/84). Dolayısıyla makamların yüceliğini tayin eden ana unsurun Yüce Allah olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Hülasa sabır ve şükür, tek başına yaşanan bir durum neticesinde elde edilen makamlar değildir. Diğer tüm makamlarla ilişkileri vardır. Aralarındaki bu münasebet nedeniyledir ki kulun ahlâkı tek bir noktada bir araya gelir ki bu da tevhitir. İşte sabır ve şükür erdemlerinin kesiştiği müşterek nokta tam olarak da burasıdır.

Sonuç

Sabır ve şükür, insanın yaratılış hikmetlerinden sayılır. Kişinin darlıkta ve bollukta, her an ve her durumda hamd ederek sabretmesi, bir nimetle karşılaştığında yaratanına hakkıyla şükretmesi onun kâmil bir mümin olduğunun alametidir.

İnsanda var olan her bir uzvun bir yaratılış gayesi vardır. Bu yaratılış gayeleri doğrultusunda hayatlarını tanzim edenler, dünya ve ahiret saadetine namzet olurlar. Bu anlamda belâ ve musibetlere karşı sabreden müminlerin cennette sonsuz, sınırsız nimetlerle mükâfatlandırılacakları Kur'ân'da haber verilmiştir. Kendilerine verilen nimetler karşılığında dil, kalp ve diğer organlarla şükreden insanlar için ise nimetlerin arttırılacağı ve ahirette de kendilerinin çokça nimetlerle mükâfatlandırılacakları bildirilmiştir.

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından biri, insanlara sabır ve şükür yollarını öğretmek bu hususta örnek olmaktır. Allah (cc) sevdiği kullarını daha ağır belâlarla sınar. En büyük musibetlere maruz kalanlar da kuşkusuz ki peygamberler olmuştur. Gerçek mümin, onları örnek alarak musibetler karşısında sabreder, belâların kazandırmaya vesile olduğu sevabı ve nimeti düşünerek Rabbine hamd ile şükreder.

Nimet ile belâ birbirinin zıddı olmasına karşın sabır ile şükür birbirinin zıddı değildir. Şükür, nimetin karşılığında yapılır ancak küfür gibi bir belâ karşısında sabretmek anlamsızdır. *"Sabır gemisine binen bir insan şükür denizinde istediği kadar yol gidebilir"* ilkesine göre sabır ve şükür birbirinden ayrı düşünmek veya birbirlerine zıt olduklarını düşünmek doğru değildir.

Sabrın ve şükürün fazileti konusunda İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüş, kimi şükürün, kimi sabrın faziletli olduğunu savunmuştur. Bazıları her ikisinin faziletçe birbirine eşit olduğunu söylerken diğer bazıları bunlardan hangisinin daha faziletli olduğunu, üzerinde buldukları halin belirleyeceğini iddia etmiştir. Her bir grup, görüşlerini haklı göstermek için kendince mantıklı ve doğru deliller ortaya koymuşlardır. Ancak yapılan yorumlardan anlaşılacağı üzere, sabrın ve şükürün bulunduğu hale göre fazilet kazanacağını daha isabetli bir görüş olduğu söylenebilir.

Mümin, maruz kaldığı musibetten daha büyüğü ile karşılaşmadığını ve bunun ahireti için bir hayır olduğunu düşünerek hem sabreder hem de şükreder. Onun bu sabır ve şükür ruhsal açıdan kendisini rahatlatığı gibi aynı zamanda Yüce Allah'ın rızasına nail kılar.

⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 4/169-172.

İnsanı Allah'ın (cc) rızasına ulaştıracak birçok makam olduğu gibi her bir makamın da kendi içinde farklı dereceleri ve ilişkileri vardır. Rıza makamı, sabır ile şükür makamlarını ortak noktada buluşturur. Ancak sabır ve şükür olmadan da rıza makamına ulaşılmaz. Dolayısıyla her bir makamın bulunduğu hal dikkate alınarak değer ölçüsü belirlenir. Tüm bunlar sabır ve şükürün iç içe erdemler olduğunu tasdik etmektedir.

Günümüzde insanlar fiziki anlamda her türlü konfor ve rahatlığa ulaşmışlardır. Ancak bu rahatlığa rağmen birçok kimse kalbî huzuru elde edememiş, bilakis ruhî bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır. İşte nimetler karşısında ne yapılacağını bilmeyen, sıkıntılara maruz kaldığında da çare bulamayan çağımız insanına Kur'ân, en etkili reçete olarak sabır ve şükürü tavsiye etmiştir. Sabrın, istenmeyen durumlar, sıkıntılar karşısında başvurulması gereken etkili teselli kaynağı olduğu; şükürün ise, nimetleri yerli yerinde kullanmak suretiyle kişiyi kalbî ve ruhî huzura kavuşturduğu tecrübe ile sabittir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Beyrut: Daru'l-Mariye, 2002.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmed. *Kamûs Tercemesi*. İstanbul: 1305.
- Attâr, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim Feridüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Erdem yayınları, 2. Baskı, 1991.
- Behiy, Muhammed. *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*. çev. Ali Turgut. İstanbul: 1995.
- Beyhaki, Ebu Bekr Ahmet. *Şuabu'l-iman*. thk. Muhammed Sait el Biriyuni. Beyrut: 1413.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmudiyye, 1933.
- Câmî, Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed. *Nefahâtü'l-iüns min hazarâti'l-kudüs*. sad. Abdulkadir Akççek. İstanbul: Sağlam Kitapevi, 1981.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihah: Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-arabiyye*. nşr. Ahmed Abdülgafur Attar. Beyrut: Dârü'l-İlm, 1979.
- Cevziyye, İbn Kayyım. *Tehzîbü medârici's-sâlikîn, Kur'ânî Tasavvufun Esasları*. çev. Ali Ataç vd. 3 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. nşr. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: 2003.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Denizer, Nurullah. *Kur'ân'da Hayır ve Şer*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Ebû Davud, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî. *Sünen-i ebû Davud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebu Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar*. Beyrut: 1988.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. sad. M. Nur Çetin vd. 9 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Fîrâzâbâdî, Muhammed b Ya'kûb. *el-Besâiru zevi't-temyîz fi letaifi'l-kitâbi'l-azîz*. Beyrut: ts.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. thk. Zeynuddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahim 5 Cilt. yy.: Müessesetu'l-Halebî, 1387/1968.
- Gündüz, Bilal. *Kur'ân'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Hıceb, Kamile Envar Muhammed Sâbir. *eş-Şükürü fi'l-Kur'ân*. Daru'l-Afakî'l-Arabiyye, ts.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. M. Fuâd Abdalbâki. 2 Cilt. Kahire: 1952.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'arab*. nşr. Ali Şîrî. Beyrut: 1992.
- İsbahânî, Ebû Nuaym b. Ahmet b. Abdullah. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Mısır: 1933.
- İsfahânî, Râğîb. *Müfredât fî Garîbu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Geylanî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Karagöz, İsmail. "Kur'ân ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan". *Diyanet İlmi Dergisi*. 38/1(2002), 5-22.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed. *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf, Doğu Devrinde Tasavvuf Taarruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'âni'l-azîm*. Beyrut: ts.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Resâilü'l-kuşeyriyye, Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3.Baskı, 1991.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed. *Letaifü'l işârât*. Mısır: 1981.
- Kutup, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan vd. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Mâtürîdî, Ebû'l-Mansur. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. M. Basellum. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû'l-Mansur. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. haz. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mîzan Yayınları, 2005.
- Mekkî, Ebû Talib Muhammed b. Ali b. Atiye. *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb, Kalplerin Azığı*. çev. Yakup Çiçek vd. 6 Cilt. Semerkand Basım Yayın, 2. Baskı, 2004.
- Mevdûdî, Ebû'l A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Münavi, Abdurrauf. *Feyzu'l-kadîr*. Mısır: ts.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebû'l Berekât. *Tefsîrü'n-Nesefî, Medârikü't-tenzîl ve hakâiki't-te'vîl*. Beyrut: ts.
- Oral, Osman. "Mâtürîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi". *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 2/ 4 (2015), 343-362.
- Önal, Recep. "Kur'ân'da İmanî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/2 (2008), 439-466.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah. *Mefâtîhu'l-gayb (Tefsîri kebîr)*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turasi'l-arabî, 3. Baskı, 1420.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ts.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys. *Tenbîhu'l-gafilîn bustanü'l-ârifîn*. çev. Abdulkadir Akçiçek. Ankara: Bedir Yayınevi, 1997.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî. *el-Luma'*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Sühreverî, Abdulkâhîr b. Abdullah. *Kitabu avârifü'l-meârif*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Umran Yayınları, 2. Baskı, 1995.
- Tabbâra, Afif Abdülfettah. *Kur'ân'da Peygamberler ve Peygamberimiz*. çev. Ali Rıza Temel vd. İstanbul: Gonca Yayınları, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Muessesetu'r-Risale, 1420/2000.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınları, ts.
- Yüksel, Yakup. *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Zebidî, Muhammed Murtazâ. *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kamûs*. Beyrut: 1306.